

EFS, ansgarieförbund, götiskt nyevangeliskt förbund eller SMF?

Den nyevangeliska väckelserörelsens samordningsförsök t.o.m. 1878

Torbjörn Larspers

Lektor, Johannelunds teologiska högskola

torbjorn.larspers@johannelund.nu

I denna artikel analyseras hur den nyevangeliska väckelserörelsen i Sverige under 1850-, 60- och 70-talen sökte att samordna sig på regional, överregional och framför allt nationell nivå. Undersökningen tar sin början vid rörelsens tillblivelse ca 1840 och avslutas i och med Svenska Missionsförbundets (SMF) bildande 1878. Genom åren uppkom olika samordningsförsök. Exempel på sådana var Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (EFS) (1856-) och olika regionala organisationer. Med tiden visade det sig att en mer omfattande samordning efterfrågades. Samtidens modernitet med sina krav på medbestämmande och företräde för nationell samordning verkade här pådrivande. Genom sitt betoning av medbestämmande, sin relativt öppnare konfessionalitet och sin nationellt samlande struktur kunde SMF göra sig gällande. För en stor del av den nyevangeliska rörelsen blev Missionsförbundet svaret på nationell samordning utom för den del för vilken uttalad evangelisk-luthersk konfessionalitet och inomkyrklighet var avgörande. För denna del av rörelsen framstod EFS som det viktigaste nationella samordningsförsöket.

Nyckelord: nyevangelism, Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (EFS) (1856-), Svenska Missionsförbundet (SMF) (1878-), konfessionalitet, medbestämmande, regioner, modernitet, folkrörelse.

Introduktion

Den nyevangeliska väckelserörelsen med start ca 1840 utgör ett stycke svensk kulturhistoria, kyrkohistoria och väckelsehistoria. I en tid av atomisering, ifrågasättande av etablerade auktoriteter, sekularisering, framväxande medelklass, samhällsömdaning,¹ ökad nationalism, urbanisering, begynnande industrialisering, ökat medbestäm-

mande och ekonomisk omfördelning – det vi ofta benämner modernitet – strävade rörelsen efter att hitta nya uttryck, gemenskapsformer och beslutsstrukturer för att göra den kristna tron relevant i sin samtid. Den nyevangeliska rörelsen var en del av samhällsutveckling och därmed ett uttryck för modernitet på religionens område.² Detta var en tid när de flesta svenskar framlevde sina liv i sina lokal-

samhällen men där förbättrade kommunikationer med tiden gav nationell identitet förankrad i vad Benedict Anderson benämnt föreställda gemenskaper.³

Den nyevangeliska väckelserörelsen önskade finna former för att uppamma, kanalisera, samordna och leda ett folkligt engagemang för spridandet av Evangeliet om Kristus – mission. Det livsavgörande som rörelsens anhängare funnit i det kristna Evangeliet ville de dela med sig av. Just missionen var en grundbult för rörelsen. Denna mission utlevdes i två dimensioner: yttre och inre mission. Den yttre missionen avsåg att gå med Evangeliet om Kristus till icke-kristna folk, dvs till människor som inte kände Kristus. Den inre missionen riktades till dem i det egna landet som visserligen till namnet var kristna – i betydelse att de var döpta och medlemmar i Svenska kyrkan⁴ – men som enligt den nyevangeliska väckelserörelsen saknade den frälsande tron i och genom Kristus.

Inom rörelsen fanns under 1850-, 60- och 70-talen en gäckande vision om en rikstäckande samordning av densamma, en nationell organisation.⁵ Lokalt och regionalt kom rörelsen tidigt att samordnas, men det skulle dröja innan någon nationell samordning som accepterades av större delen av rörelsen etablerats. Flera försök i denna riktning gjordes dock under 1850-, 60- och 70-talen.

Vilka överregionala⁶ och nationella samordningsförsök fanns? Hur var de skaffade? Varför kom vissa samordningsförsök att få många anhängare och därför att överleva?

Här presenterad artikel fokuserar på de samordningsförsök av rörelsen vilka uppkom i tidsrummet från den nyevangeliska rörelsens tillkomst ca 1840 t.o.m. bildandet av Svenska Missionsförbundet (SMF) 1878. För att sätta frågan i sitt

rätta sammanhang måste dock först uppkomsten av den nyevangeliska väckelserörelsen och bildandet av Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (EFS)— även om detta tidigare ingående analyserats av forskningen— skissartat behandlas.

Frågan om hur samordningen av rörelsen skulle göras var starkt kopplad till samtidens diskussion om regionalism och nationalism. Slutet av 1800-talet innebar en brytning mellan ett förmodernt och ett modernt samhällstänkande. I en nutid⁷ präglad av postmodernism med betoning av nätverk och det lokala/regionala måste detta särskilt erinras. I det moderna projektet låg främst nationalstaten och tankar om nationalism.⁸ I denna undersökning utgås från tesen att en nationell samordning av den nyevangeliska väckelserörelsen baserad på medbestämmande mer hörde ett tänkande präglat av modernitet till än vad regionala samordningar eller nationella samordningsförsök som inte baserades på medbestämmande gjorde. Tesen kan även formuleras i frågeform: varför var just den nationella och på medbestämmande baserade samordningen den samordningstyp som vann rörelsens gehör?

Det svar som prövas i denna undersökning är att den senare arten av samordning mer var med sin tid, den var en del av det moderna projektet. Moderniteten präglades även av vad Jürgen Habermas benämnt övergången från borgerlig offentlighet till medborgerlig offentlighet. Den senare betonade medbestämmandet där alla medlemmar i en förening skulle få vara med att bestämma. Mer om detta nedan.

En utgångspunkt för denna text är att vi – som alltid – läser historien baklänges. Vi står så att säga vid resultatet och tittar bakåt. Vi söker sammanhang, vi försöker förstå vad som hände.⁹ Detta är nödvän-

dig, men vi riskerar inte sällan att hamna i en reduktionistisk historieskrivning där det som kunnat ske inte aktualiseras. I den meningen är det riktigt att segrarna skriver historien. Vi är ofta mer påverkade av *hur det blev* – riskerar att förstå det såsom en räls som lagts ut – än vad vi alltid vill erkänna. Men ur den dåtida samtidens perspektiv kunde händelseutvecklingen gått annorlunda. Till detta kommer jag att återvända. För denna artikel ber jag läsaren att för en stund blottställa sig på kunskap hur den nyevangeliska rörelsen kom att samordna sig på regional och nationell nivå. Först då blir här presenterad text förståelig och utvecklingen rätt tolkad.

Den nyevangeliska väckelserörelsen

Den nyevangeliska väckelserörelsen i Sverige framstod som fenomen ca 1840.¹⁰ Lekmannapredikanten och författaren m.m. Carl Olof Rosenius (1816-1868) var en central inspiratör för denna rörelse.¹¹ Hjalmar Holmqvist ansåg 1941 att Rosenius "utbildade nyevangelismen".¹² Karl Axel Lundqvist preciserade rörelsens art genom att lyfta fram dess betoning av nåden i Kristus med bas i den forensiska, sk. objektiva, försoningstolkningen. I detta betonade rörelsen nödvändigheten av den enskildes omvändelse och efterföljande helgelse.¹³ Lundqvist menar att den nyevangeliska rörelsen

kännetecknades av en stark koncentration på människans salighets-sak. Den utgjorde en frukt av Rosenius egen inre kamp mellan gammal- och nyläseri. Enligt honom upplevde människan här på en gång sin förkrosselse under Guds helighet och upprättelse genom Guds fria nåd i Kristus (simul justus et peccator).¹⁴

Den nyevangeliska väckelserörelsen i Sverige skall även tolkas utifrån sin tillhörighet till den internationella evangelikala rörelsen.¹⁵ Denna rörelses kännetecken var *biblicism* – med accentuering av Bibeln som Guds ord till människorna, *crucicentrism* – betonande Kristi ställföreträdande död på korset, *conversionism* – framlyftande av den enskilde kristnes accepterande av Kristi försoningsdöd samt *activism* – betonande den enskilde kristnes engagemang i evangelisation, mission och diakoni som uttryck för efterföljelse/helgelse.¹⁶ I detta sammanhang är det dock viktigt att poängtera att den nyevangeliska väckelserörelsen i Sverige byggde på svensk grund där Svenska kyrkan i många generationer fostrat folket i evangelisk-luthersk tro.¹⁷ Den nyevangeliska rörelsen utvecklade för att nå sina mål verksamhetsformer och mötesplatser, inte sällan med inspiration från metodismen, vilka var relevanta för sin tid.

Inledningsvis var det centralt för rörelsen att förbli inom Svenska kyrkan. Rörelsen bildade lokala missionsföreningar vilka verkade för mission i Sverige och i andra länder.¹⁸ De lokala missionsföreningarna kom att organisera sig i regionala organisationer omfattande normalt ett län eller landskap. Uppgifter som inte de lokala missionsföreningarna bemästrade delegerades till de regionala organisationerna. Dessa regionalt organiserade föreningar anställde predikanter vilka fördelades mellan de lokala missionsföreningarna, gav inte sällan ut regionala missionstidsskrifter och stod som inbjudare till regionala missionsmöten vilka ofta samlade tusentals deltagare. De regionala missionsföreningarna byggde en del av sin identitet på att medlemmarna var värm-länningar, jämtar, östgötar etc. Några av de regionala organisationerna hade t.o.m. inskrivet i sina stadgar att de i första hand

skulle understödja missionärer i den yttre missionen som hade sitt ursprung i det egna landskapet. Denna regionalism hade sin motsvarighet i det sena 1800-talets kulturhistoriska vurm för det regionala som uttrycktes i exempelvis Erik Axel Karlfeldts (1864-1931) diktning om Dalarna, Gustaf Frödings (1860-1911) värmlandslitteratur eller Wilhelm Pettersson-Bergers (1867-1942) musik inspirerad av Jämtland. Viktigt att notera är att dessa regionala missionsföreningar, liksom de lokala, grundades på medbestämmandepincip där anslutna föreningar/medlemmar hade medbestämmande.¹⁹ Medbestämmandepincipen där varje medlem hade en röst var en icke oväsentlig del av rörelsens relevans för samtiden. I en jämförelse kunde Svenska kyrkans beslutsstruktur verka orättvis då den grundades på skattekraft.²⁰

Ett kännetecken för den nyevangeliska rörelsen under den här undersökta tidsperioden är *organisationslusta*. Väckelserörelsen befann sig i en pionjärfas och upplevde ett behov av *omstart* för kyrkan i landet. Rörelsen ville därför bygga nya strukturer, bland dem lokala missionsföreningar och regionala organisationer, diakoniinstitutioner och bokförlag.²¹ Detta har av Ingrid Åberg beskrivits som ”kampen om organisationsutrymmet”²² i rörelsen. I denna organisationslusta togs inte alltid hänsyn till vad Svenska kyrkan ansåg om initiativen.

En utgångspunkt för denna artikel är att så länge den nyevangeliska väckelserörelsen uteslutande verkade för att väcka enskilda människor till en personlig Jesusrelation, dvs evangelisatorisk verksamhet, var inte relationen till Svenska kyrkan särskilt problematisk och fanns mindre behov av samordning av rörelsen. Men när arbetet nådde resultat, dvs när människor blev väckta till en personlig

Jesustro, utökades rörelsens verksamhet genom att den även började ta ansvar för dessa människors fortsatta andliga liv, dvs en pastoral verksamhet. Här uppkom frågor kring den nyevangeliska rörelsens relation till Svenska kyrkans församlingar och hur rörelsen skulle samordnas. Så länge de väckta levde sina andliga liv i kyrkoförsamlingarnas gemenskap och närdes av dessas undervisning och sakramentsförvaltning behövde inte rörelsen vidare samordnas. Om det stannat vid att enbart väcka tro på Jesus hade rörelsen kunnat förbli en renodlat evangelisatorisk kraft inom Svenska kyrkan. När rörelsen tog nästa steg och började organisera de väckta utvecklades rörelsen till något – om än kyrkolojalt – *vid sidan av* kyrkosamfundets officiella och lagstadgade strukturer, enheter som inte styrdes av kyrkoherdarna.

Med sin framväxt alltifrån ca 1840 aktualiserades ganska snart frågan hur den nyevangeliska rörelsen skulle samordnas *nationellt*. Parallellt med det ovan nämnda regionala intresset växte nämligen nationalismen fram.²³ Denna fråga gäckade rörelsen under de kommande decennierna.

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (EFS) (1856-)

EFS grundades 1856. Stiftelsen önskade vara ”en föreningspunkt” för rörelsen (dvs ha samordnande funktion), verka för inre och efter några år även yttre mission. Stiftelsen bildades som en association med en styrelse. Denna styrelse tillsattes inte, som i senare utvecklade folkrörelseorganisationer av ett årsmöte, utan styrelsen förnyade – liksom i andra associationer – sig själv. Ledamöterna i styrelsen skulle enligt stadgarna vara bosatta i Stockholm. I de olika landsdelarna hade

styrelsen utsett provinsombud att företräda EFS. Dessa ombud kunde delta i styrelsens sammanträden när de var i huvudstaden och utgjorde en viktig kontakt med rörelsen i landets olika delar. Missionsföreningarna fick sända medel till Stiftelsens inre och yttre mission, men hade före 1874 inte möjlighet att bli medlemmar i EFS och hade därför inte medbestämmande i den.²⁴

Stiftelsen bildades i en övergångstid. Inom kort skulle rörelsen på de lokala och regionala planen villkora medbestämmande för anslutning, men ännu kunde associationsformen fungera som nationellt samordnande organ. Associationerna har setts som en frivillig sällskapsform i vad Jürgen Habermas betecknar som den borgerliga offentlighetens tid. En association innebar att en grupp i samhällets välbärgade elit slöt sig samman och skänkte pengar för att som association genom insatser påverka något samhällsproblem, ofta på fattigdomens, moralens eller religionens områden. Associationerna hade stora likheter med de senare utvecklade folkrörelserna, men ekonomin bars inte i de tidigare av de stora massorna och bidragande understödjare sågs inte alltid som medlemmar och gavs heller inte medbestämmande.²⁵ Folkrörelseorganisationer med medbestämmande för medlemmarna kom under 1860- och 1870-talen i mycket att ersätta de äldre associationerna och blev med tiden den främsta organisationsformen för volontaristisk verksamhet.²⁶ Enligt Habermas kan utvecklingen beskrivas från "representativ offentlighet" till "medborgerlig offentlighet" med "borgerlig offentlighet" (bland annat i form av associationerna) som mellanstation. Den medborgerliga offentligheten, vilken folkrörelserna var ett uttryck för, innehöll de mångas medbestäm-

mande och engagemang ur folkdjupet.²⁷

EFS var som organisation viktig för att koordinera den nyevangeliska rörelsen på evangelisk-luthersk och inomkyrklig grund. Detta gjorde Stiftelsen genom att a) ge ut tidskrifter som *Missions-Tidning* (för den yttre missionen) och *Budbäraren* (för den inre missionen), b) utbilda medarbetare i den yttre och den inre missionens tjänst, c) ge ut böcker och skrifter genom sitt bokförlag, d) bedriva yttre och inre mission och e) uttala sig i teologiska frågor.

Några av de strukturrelaterade frågor som levde i den nyevangeliska väckelserörelsen under 1850-, 1860- och 1870-talen var:

- a) Hur skulle rörelsens samordnas?
- b) Hur skulle relationen till Svenska kyrkan se ut?
- c) Hur skulle rörelsen läromässigt samordnas?
- d) Hur skulle den samordnade rörelsen styras? Skulle medbestämmande råda? Vilken folklig förankring skulle den ha?
- e) Vilket var syftet med samordningen?

Flera av dessa frågor hade med modernitet att göra. På det praktiska planet rörde samordningen områden som rörelsen lokalt och regionalt inte bemästrade såsom främst utbildning av kolportörer/predikanter och missionärer, utgivning av litteratur, bedrivande av mission i andra länder och anordnande av större missionsmöten.

En del av rörelsen såg EFS som svaret på dessa frågor. Andra delar sökte vidare efter andra samordningsförsök. De viktigaste av de senare presenteras nedan.

P. A. Ahlbergs regionala samordningsförsök

En viktig inspiratör för att bilda lokala och regionala missionsföreningar var prästen Per August Ahlberg (1823-1887). I mars 1856 publicerade han i *Lunds Missions-Tidning* förslag hur stadgar för lokala missionsföreningar skulle kunna se ut.²⁸ Nästa år, 1857, publicerade han skriften *Om den inre Missionens Organisation*, vilken gick vidare på samma tema.²⁹ I denna skrift lyfte Ahlberg fram betydelsen av lokala missionsföreningar och föreslog även att dessa skulle sluta sig samman regionalt (exempelvis länsvis/landskapsvis)³⁰ i regionala organ.³¹ Ahlberg var även en av grundarna av den regionala föreningen (Nord) Östra Smålands Missionsförening 1863 i vilken han var ordförande 1863-1869.³²

EFS hade i ett brev i september 1858 från pastor James Lumsden i Skotska frikyrkan rekommenderats att bilda just sådana regionala organ som Ahlberg föreslagit (av Lumsden benämnda ”branch associations”) ”in the different districts of the country.”³³ Senare skulle Stiftelsens grundare Hans Jacob Lundborg (1825-1867) med sitt förslag om regionala ansvarieföreningar bli mest känd för denna regionbestämda struktur,³⁴ men det var Lumsden och Ahlberg som först föreslog detta i Sverige.

Kolportörs-/predikantutbildning

Den nyevangeliska rörelsen använde sig av kolportörer som till en början uteslutande spred kristna skrifter till folket men som snart även började förkunna. EFS var länge tveksam till att bedriva kolportörsutbildning. Stiftelsen menade att sådan utbildning av Svenska kyrkan kunde uppfattas som ett godkännande av lekmanaförkunelse. Om kolportörerna

enbart skulle sprida kristna skrifter som andra valde ut behövde de inte utbildning. Rättlärigheten låg snarast i urvalet av skrifter att sprida och den skulle i Stiftelsens fall ske av präster. Om kolportörerna däremot utbildades erkände anordnaren av utbildningen deras rätt till muntlig förkunselse. Så gick EFS:s styrelses tankar.³⁵ Detta kom att ändras 1867.

Regionalt hade dock flera initiativ därförinnan tagits för att ge kolportörsutbildning: H. J. Lundborg grundade en kolportörsskola i Grythytted, Grythyttan, där han var vice pastor 1863-1867. Fram till 1867 utbildades ca 100 kolportörselever där. Lundborg erbjöd 1864 EFS att överta denna utbildning, men Stiftelsens styrelse tackade nej med motiveringen att Grythytted var alltför avlägset beläget.³⁶

EFS tog dock 1867 genom avtal över Lundborgs kolportörsskola och utsåg honom att vara dess föreståndare. När Lundborg senare samma år avled flyttade Stiftelsen skolan till Eolshäll vid Stockholm, benämnd Johannesberg, med Daniel August Ärnström (1839-1927) som föreståndare. Troligen menade Stiftelsens styrelse att det var bättre att EFS tog ansvar för kolportörernas utbildning på en plats där den kunde garantera denna utbildnings läromässighet än att någon annan gjorde det. Stiftelsen ville ha sin kolportörsskola/hemlandsskola i huvudstaden eller dess närhet. EFS tog inga initiativ till att starta kolportörsskolor i andra delar av landet. Inte heller ville den uppmuntra till sådana skolors bildande.³⁷

Men det fanns samtidigt andra, regionalt verkande, kolportörsskolor inom rörelsen. Per August Ahlberg drev kolportörsutbildningar på skilda platser i Småland, ofta i samverkan med (Nord) Östra Smålands Missionsförening, fram till dess att han 1875 blev predikant i Örebro

Evangelisk-Lutherska Missionsförening och flyttade sin skola dit. Till denna utbildning valde EFS under en period att förlägga sin utbildning för den inre missionen då de sk. waldenströmska frågorna medförde oro.³⁸

Även i Skåne kom en regional kolportörutbildning till på 1860-talet. Redan 1860 hade Kristianstads Traktatsällskap diskuterat möjligheten att etablera en sådan skola.³⁹ År 1866 bildades den i Vanneberga genom initiativ av kyrkoherde Carl Abraham Bergman (1800-1889) och stöd av en privat donation. Kristianstads Traktatsällskap ställde sig efter en tid bakom skolan som bedrev verksamhet 1866-1870. År 1873 startade den på nytt i Vinslöv.⁴⁰

Även andra regionala organisationer tog initiativ på utbildningens område. År 1870 grundade Värmlands Ansgarieförening i Kristinehamn en utbildning för kolportörer benämnd missionskola. Till en början var denna skola tänkt som en förberedelse inför att börja studera vid Stiftelsens Johannelund eller dess hemlandsmissionsskola, men många fick hela sin utbildning i Kristinehamn.⁴¹

P. A. Ahlberg tog efter en norrlandsresa 1873 initiativ till att starta en kolportörsskola i och för de norra delarna av landet. Året därpå gav han ut skriften *Förslag till bildande af en missionskola i Medelpad eller Jemtland* (1874). Ahlberg menade att det inte räckte med de utbildningar som redan fanns. Såväl Jämtlands Läns Missionsförening som Medelpads Lutherska Missionsförening fanns med i diskussionerna att starta denna skola. Ett försök att intressera Södra Hälsinglands Missionsförening för projektet misslyckades då denna förening menade att den sände sina kolportörskandidater till EFS:s hemlandsmissionsskola för utbildning. Kolportörsskolan i Norrland kom till stånd 1878 i Östersund med Otto August Wes-

ter som föreståndare och med Jämtlands Läns Missionsförening som grund. Efter två års verksamhet i Östersund flyttades skolan till Borgsjö i Medelpad där Wester blivit komminister. Kolportörsskolan i Östersund/Borgsjö utbildade många kolportörer för norrlandsläna och inte minst Jämtlands Läns Missionsförening försågs med flera medarbetare därifrån.⁴²

Också under 1880-talet bildades regionala kolportörsskolor. I Skåne bildade Skånes Predikantskoleförening med de regionala organisationerna Västra Skånes Missionsförening, Nordöstra Skånes Missionsförening och Hässleholms Missionsförening som medlemmar, år 1886 en predikantskola med Anders Åberg (1857-1942) som föreståndare. Även Kristianstads Traktatsällskap fanns med i detta projekt. Verksamhet bedrevs 1886-1893. Till en början var skolan i Hässleholm och flyttades sedan till Helsingborg.⁴³

Samma år, 1886, etablerades Södra Sveriges Lutherska Predikantskola i Karlskrona. Föreståndare blev tidigare EFS-reseombudet Alfred Santell, vid denna tid predikant anställd av Karlskrona Evangelisk-Lutherska Missionsförening. Bakom skolan stod Centralföreningen för Sydvästra Skånes Evangelisk Lutherska Missionsföreningar med professor Martin Gabriel Rosenius (1825-1901) i Lund, C. O. Rosenius yngre bror, som ordförande. Tanken med skolans tvååriga kurs var att förse landets södra delar med förkunnare. Redan tre år senare flyttades skolan till Malmö för att sedan avvecklas 1892. Södra Sveriges Lutherska Predikantskola blev inte vad grundarna hoppats på. Totalt utexaminerades enbart 16 elever. De flesta av dem erhöll dock EFS:s kolportörsbetyg, men kom inte att verka i södra Sverige.⁴⁴

Alla dessa regionala kolportörsskolor innebar någon form av regional eller

överregional samordning av rörelsen. Som vi sett var flera av de regionala organisationerna aktiva i detta.

EFS:s fördjupade samordningsförsök 1872 och 1874

Bildad som association 1856 mötte EFS den nya tiden genom att gradvis bli mer positiv till medbestämmande och successivt förändras i denna riktning.⁴⁵ Tidigare forskning har intresserat sig för denna förändring och tolkat den som ett *sammanväxande* mellan Stiftelsen och rörelsen.⁴⁶ Då tidigare forskning behandlat detta kommer utvecklingen här att behandlas endast översiktligt.

Efter det att ett första stadgeändringsförslag 1872 med tillhörande anslutningsförslag inte accepterats av stora delar av rörelsen presenterade Stiftelsen ett nytt 1874. Detta förslag gick längre i riktning mot att EFS förändrades till ett folkrörelseorgan för rörelsen där medbestämmande ingick. Nu blev det möjligt för lokala och regionala missionsföreningar att ansluta sig till Stiftelsen och efter anslutning få sända ombud till dess årsmöte och därmed nå medbestämmande.⁴⁷ Detta medbestämmande hade dock begränsats av EFS:s styrelse genom att förutom anslutna missionsföreningar även styrelsens ledamöter tillsammans med av styrelsen utsedda provinsombud gavs rösträtt vid Stiftelsens årsmöte samt att styrelsen vid uppkommen vakans hade rätt att utse tillfälliga ledamöter. Vidare kunde fortsatt endast personer bosatta i Stockholm vara ledamöter av styrelsen. Tidigare hade provinsombud, när de var i Stockholm, kunnat delta i styrelsens sammanträden, dvs provinsombuden hade utgjort ett slags utvidgad styrelse. Att enbart invånare i huvudstaden kunde vara ledamöter av EFS:s styrelse innebar att rörelsen i landet utanför Stockholm där inte kunde finnas

representerad. 1874 års förslag röstades igenom. Trots de inskränkningar förslaget innehöll var ändå denna stadgeförändring ett steg för Stiftelsen i riktning mot att ge rum för medbestämmande och medförde att EFS mer än tidigare kunde ses som ett organ för en folkrörelse. Denna förändring hade kommit till stånd genom krav från den samverkande rörelsen. För Stiftelsen var valet att öppna sig för medbestämmande inte helt självklart. Dess associationsstruktur hade både inneburit ett skydd från att av Svenska kyrkan uppfattas som ett samfund och givit styrelsen möjlighet till bevarande av Stiftelsens konfessionalitet. Delar av rörelsen accepterade Stiftelsens förnyade anslutningsförslag och anslöts.⁴⁸

Tre omständigheter hade under de gångna två decennierna förändrat förutsättningarna för EFS:

- a) Tidigare hade styrelsens ledamöter, av vilka flera var privatförmögna, själva kunnat bestrida stora delar av kostnaderna. Ekonomiseringen dominerades dock sedan 1870-talets inledning av små men många ekonomiska bidrag från rörelsen i landets olika delar. I takt med att bidragen från rörelsen ökats hade verksamheten utvecklats. Stiftelsen hade därmed blivit alltmer beroende av den samlade rörelsens ekonomiska bidrag.
- b) Att Svenska kyrkans Mission bildats utgjorde ytterligare en utmaning för EFS. Konkurrens om de svenskkyrkliga församlingarnas yttre missionsmedel väntades. Stiftelsen ville nu koppla rörelsens missionsföreningar närmare till sig för att tillförsäkra sig deras stöd.⁴⁹
- c) Moderniteten ställde andra krav på (nationell) samordning än vad som enbart något årtionde tidigare varit

fallet. För EFS var detta särskilt tydligt utifrån den i samtida samhällsdebatt alltmer ifrågasatta associationsmodellen vilken blivit en belastning för Stiftelsen. Många missionsvänner menade att Stiftelsen måste öppna sig för medbestämmande och bli en del av en folkrörelse.

Trots dessa förändringar förblev EFS:s styrelse i mycket kvar i associationstänkandet. Exempel på detta är att styrelsen år 1876, när en opposition bildats genom de sk. waldenströmska frågorna, beslutade att debatt inte fick förekomma vid årsmötet, att styrelsen (visserligen helt enligt stadgarna) fortsatte att tillsätta och avsätta provinsombud och att styrelsen uppmanade de provinsombud som var lojala gentemot styrelsen att närvara vid de turbulenta årsmöten som hölls 1876-1878 när oppositionen förespråkade främst läromässig förändring av Stiftelsen.⁵⁰

Planer på ansgarieförbund

Parallellt med EFS fanns det även åtminstone en annan viktig samtida nationell samordningsvision för den nyevangeliska rörelsen. Bakom denna stod Hans Jacob Lundborg som vid 1000 års-minnet av missionären Ansgars död 1865 drömde om ett nationellt ansgarieförbund i Sverige med ansgarieföreningar verksamma i alla län/landskap.⁵¹ Lundborg ska för första gången ha talat om sin närda dröm om länsvisa ansgarieföreningar och ett förbund för den yttre missionen vid ett möte med kolportörer 1864.⁵² Året därpå, 1865, beskrev han sin vision enligt följande:

Kristus vill genom sina vänners bemödanden vinna människor för Gud och hans rike. Må för detta ändamål de troende i varje län landet runt förena sig för att i Jesu namn kalla och utsända missionärer till hednavärlden, åtminstone en

för varje länsförening. De olika länsföreningarna böra sedan förena sig till ett stort förbund för hela landet. För att i tacksamma hjärtan hugfästa minnet av Ansgarius och hans livsgärning böra dessa föreningar efter honom kallas ansgariiföreningar.⁵³

I planerna på detta nationella ansgarieförbund sträckte sig Lundborg mot en nationell samordning, men var samtidigt tydlig med att denna skulle ske utifrån en regional bas. Lundborg var vid denna tid delaktig i att starta flera av landets ansgarieföreningar⁵⁴ och kom sedan att stegvis utveckla sina tankar om det tänkta förbundet. Till detta kommer jag att återvända nedan.

En central fråga i detta sammanhang är vilken roll Lundborg menade att EFS skulle spela i detta tänkta förbund av länsvisa ansgarieföreningar. Längre fram i denna artikel kommer jag att pröva tanken om inte dessa planer på ett ansgarieförbund kan ses som preludiet till en riktäckande folkstyrd organisation för den nyevangeliska väckelserörelsen, i själva verket preludiet till Svenska Missionsförbundet?

Det är även möjligt att precisera denna fråga: var EFS som det då tedde sig i överensstämmelse med Lundborgs tänkta ansgarieförbund?

Hans Jacob Lundborg var viktig vid tillblivelsen av EFS 1856. Egentligen kan han ses som Stiftelsens grundare efter att ha fått inspiration därtill vid en resa till Skottland året dessförinnan. Han anställdes som Stiftelsens förste sekreterare, men måste redan 1857 lämna Stockholm både pga slitningar mellan honom och EFS:s styrelse och främst utifrån att han enbart fått ett års tjänstledigt av västerås-bispen Christian Erik Fahlcrantz (1790-1866).

Lundborg hade att återvända till prä-

terlig tjänst i hemstiftet, Västerås stift. Han sattes på ”consistorii skjutskärra” för att fylla prästvakanser i stiftets församlingar. Dit domkapitlets order förde honom startade han missionsföreningar. Under denna period av prästerlig tjänst i västeråsstiftet förändrades hans syn på Stiftelsen som den utvecklade sig. Nils Rodén har undersökt Lundborgs agerande och menar att han från denna tid gick över till att tydligare betona en än mer folklig förankring av missionsengagemanget. Lundborg tydliggjorde sig i den bevarade brevväxling han förde med sin förtrogne Bernhard Wadström (1831-1918), vilken var andre sekreterare för EFS 1856-1862 och som från 1862 var ledamot av dess styrelse. Det verkar som att Lundborg vid denna tid ansåg att Stiftelsen inte blivit det uttryck för folkligt engagemang, inriktning och ledning som han menade missionsarbetet behövde. Ett exempel på denna skillnad i utblick mellan EFS och Lundborg var att Stiftelsen satsade på några få dyra bokverk medan Lundborg hävdade att EFS hellre borde satsa sina resurser på en mängd billiga kristna traktater och annan litteratur för de breda folklagren. Lundborg var i detta påverkad av James Lumsden i Skotska Frikyrkan. Vidare undrade Lundborg om Stiftelsen var alltför nära kopplad till kyrkosamfundet, hennes ordningar och lära. Han ansåg dock att EFS:s kallelse var att verka inom kyrkan, bland annat för att förändra henne.⁵⁵

Det verkar som att Lundborg ville starta om på nytt, etablera något annat än den Stiftelse som då framträdde.⁵⁶

Det är idag inte möjligt för forskningen att fastställa exakt vad Lundborg åstundade med det av honom tänkta ansgarieförbundet. Härtill är det kvarlämnade källmaterialet alltför sprött.

Det faktum att Lundborg visionerade

om ett ansgarieförbund (ca 1860-1865) vid en tid när EFS redan existerade visar dock på att han tyckte att Stiftelsen inte motsvarade den nationella rörelsesamordning som han menade var nödvändig. Inför bildandet av EFS i maj 1856 hade Lundborg 1855-56 på väg från Skottland till Stockholm rest i södra och mellersta Sverige för att träffa rörelsens lokala och regionala ledare. Han ville informera om och uppamma stöd för vad som skulle bildas (Stiftelsen). I början av 1860-talet hade Lundborg på motsvarande sätt på nytt kontaktat många personer om ett eventuellt bildande av ett ansgarieförbund.⁵⁷ Hans vicepastorsansvar i Grythyttan band honom dock till församlingen där varför en del kontakter denna gång fick ske brevledes.

Vad finns då utifrån källmaterialet att säga om Lundborgs tänkta ansgarieförbund?

För det första kan noteras att Lundborg inte nämnde EFS i sina planer för ett nationellt ansgarieförbund. Innebar detta att Stiftelsen förbisågs? Tystnad är inte enkel att tolka. Ett sätt att tolka det faktum att EFS inte nämndes är att Stiftelsen inte tänktes utgöra någon del av detta nya. Ett annat sätt att tolka denna tystnad är att det för Lundborg var så självklart att Stiftelsen skulle utgöra organisatorisk grund för rörelsen att han av denna anledning inte fann skäl att nämna EFS. Av betydelse är att Lundborg verkar ha menat att ansgarieförbundet skulle vara bredare, dvs mer ”folkligt”, förankrat än vad Stiftelsen vid denna tid var.⁵⁸

Lundborg var själv med om att regionalt organisera den nyevangeliska rörelsen i åtminstone sex landskap/län. Han var inspiratör till bildandet av Gästriklands Arbetsförening (bildad 1861)⁵⁹, var rådgivare till Jönköpings Missionsförening (särskilt vid ombildandet 1861),⁶⁰

fanns med vid Gotlands Missionsförenings (bildad 1862) utveckling,⁶¹ inspirerade till bildandet av Örebro Läns Ansgarieförening (bildad 1865), i vars styrelse han satt, var inspiratör till Värmlands Ansgarieförening (bildad 1865)⁶² och var involverad som rådgivare till Österdalarne Missionsförening (bildad 1867).⁶³ I flera av dessa levde tanken om ett ansgarieförbund länge vidare. Ett exempel på detta var när Örebro läns Ansgarieförenings årsmöte 1866 sände föreningens sekreterare prästen Axel Wætter (1836-1903) till Värmlands Ansgarieförenings årsmöte och där hade att ”öfverföra Örebro läns Ansgariiförenings broderliga hälsning till bröderna af Wermlands läns Ansgariiförening.” Örebro läns Ansgarieförening önskade att relationen till Värmlands Ansgarieförening skulle bidra till att ”den kära tanken på ett hela vårt land omfattande Ansgariiförbund kunde börja att förverkligas.”⁶⁴

I den regionala organisationen Örebro Läns Ansgarieförenings bevarade källmaterial finns en intressant odaterad och opublicerad text vid namn *Ansgarieförbundet för en samfäld Svensk mission bland Hedningarne*.⁶⁵ Björn Svärd, som tidigare undersökt texten, menar att handstilen överensstämmer med Lundborgs. Texten finns i tre från varandra något avvikande versioner. Texten saknar såväl datering som mottagare eller sändare⁶⁶ men har ansetts vara skriven 1865.⁶⁷ Svärds identifiering av handstilen som Lundborgs stärks av att textens innehåll motsvarar Lundborgs vid denna tid visionerade förbund. Att texten återfunnits bland Örebro Läns Ansgarieförenings kvarlämnade handlingar är inte att förvåna då Lundborg vid denna tid var präst i Grythyttan i länet och 1865-1867 var styrelseledamot i örebroföreningen.⁶⁸ De tre olika varianterna av texten visar på ett

pågående tankeutbyte mellan författaren och antingen styrelsen för Örebro Läns Ansgarieförening i sin helhet eller åtminstone med någon av dess styrelseledamöter. På variant nummer tre återfinns uppmaningen till skrivelsens mottagare: ”NB. Önskas åter med bifogade anmärkingar”, vilket tyder på att sändaren och mottagaren av skrivelsen stod i tämligen intensiv kommunikation med varandra.⁶⁹

I texten *Ansgarieförbundet* framställs hur svensk nyevangelisk yttre mission skulle kunna samordnas. Jag utgår nedan från den tredje varianten av texten då denna renskrivits och av allt att döma är den sist tillkomna. Det faktum att H. J. Lundborg (om vi nu kan fastställa att det var han som var författaren, vilket är sannolikt inte minst utifrån Björn Svärds identifiering av Lundborgs handstil) ansåg att det behövdes en ny yttre mission som rörelsen kunde stödja visar på att rådande struktur för EFS inte hade det engagemang Lundborg åsyftade.

Lundborg menade att det tänkta ansgarieförbundet skulle etableras till minne av Ansgar (801-865), vilken var den missionär som först förde kristen tro till Sverige, och av denna anledning bära hans namn. Målet för förbundet sades vara att bilda en svensk organisation för yttre mission vilken inte var underordnad något missionsällskap i annat land. Visionen gick ut på att missionsvännerna i varje svenskt län ekonomiskt skulle ansvara för varsin missionär i den yttre missionen och senare även gärna någon inhemsk kateket i missionslandet som skulle understödja denna missionär. För att bli känd bland missionsvännerna i länet och bygga relation med dem tänktes den blivande missionären en tid före utresan till missionsfältet resa i området.

EFS och dess missionsinstitut Johannelund omnämns helt kort i *Ansgarieför-*

bundet. Enligt förslaget skulle missionärerna utbildas vid nämnda missionsinstitut ”medan man [rörelsen, förf:s anm.] tillika under tiden med förbön och hjälp ihågkommer Stiftelsens allmänna missionsverksamhet.”⁷⁰

Lundborg knöt i texten an till den plan som han gav uttryck för ca 1860 att Sverige genom sina missionsvänner borde ha möjlighet att ansvara för ”25 missionärer bland hedningarna; 25 infödda arbetare bland hedningarna; 50 infödda kolportörer bland katolikerna; 50 infödda kolportörer bland andra förvärldsligade kyrkor och bland judarna; 10 kolportörer och 1 reseombud i Amerika; 100 kolportörer och 3 reseombud i Sverige och 1 särskild sekreterare i Stockholm.”⁷¹ I denna plan fanns såväl inre mission i Sverige, yttre mission i icke-kristna länder, andligt stöd till svenska utvandrare till USA, mission bland katoliker och judar samt ledningsfunktion planerad. Denna struktur tänktes med andra ord – täckande stora verksamhetsområden – vara ekonomiskt insamlande, samordnande och verkställande.

Hur förhåller sig då Lundsborgs tänkta ansgarieförbund till EFS?

Lundborg verkar 1865 önska en nyan-sats för missionen, både för den inre och den yttre. För honom var det viktigt att strukturen skulle vara regionalt baserad och med stor närhet mellan sändande missionsvänner och kolportörer/missionärer. Namnet ansgarieförbund och att missionsvännerna skulle bilda länsvisa ansgarieföreningar visar att dessa länsvisa föreningar nationellt skulle sluta sig samman. I efterhand vet vi som sagt inte hur detta ansgarieförbund tänktes relatera till EFS, om det ens tänktes så. Visserligen nämns Johannelund som utbildningsanstalt, men hela tanken verkar förespråka en *nyansats* för missionstänkandet där

Stiftelsen inte nödvändigtvis ansågs spela någon större roll även om också dess missionsverksamhet skulle ihågkommas.

EFS existerade redan när planerna om ett ansgarieförbund presenterades, dvs det fanns redan en samordning för svensk yttre mission. Var planerna på ansgarieförbundet i själva verket en protestyttring mot Stiftelsen? Var planerna på ett förbund ett tecken på att dess förespråkare önskade en större närhet till givarna, mer medbestämmande och en mer utvecklad organisationsstruktur än vad Stiftelsen gav?

Från rörelsen i Värmland, företrädd av bland andra Carl Johan Nyvall (1829-1904), betonades att det tänkta ansgarieförbundet även skulle verka för mission i Sverige, dvs inre mission. Lundborg höll med om denna kommentar, men oroades samtidigt över att rörelsen inom Värmlands Ansgarieförening utvecklats mot allt högre grad av separatism.⁷²

Sett till de mest praktiska resultaten av visionen om ett ansgarieförbund med avslutna länsföreningar/ansgarieföreningar vid slutet av 1860-talet kan bildandet av Örebro Läns Ansgarieförening och Värmlands Ansgarieförening, båda 1865, lyftas fram. I bägge fallen var H. J. Lundborg personligen engagerad.⁷³ Två omständigheter verkar, åtminstone temporärt, ha bromsat planen på att bilda ett ansgarieförbund: att EFS och Lundborg ”försonades” i och med att den senares kolportörsskola i Grythytted tog över av Stiftelsen och att Lundborg avled 1867. Lundborg personifierade i mycket planerna på ett ansgarieförbund. Hans frånfälle förändrade situationen.

I Örebro Läns Ansgarieförening levde dock visionen om ett i folkdjupet förankrat missionsarbete även efter Lundborgs död. Ett exempel på detta var när Lars Erik Odell, som var reseombud för EFS, vid örebroföreningens årsmöte samma

ren 1876 påminde om Lundborgs tanke om att om enbart 20 personer i var och en av länets socknar, vilka vid denna tid var 55 till antalet, bidrog med 10 öre varje vecka till den yttre missionen skulle det sammantaget resultera i 5 000 kronor årligen.⁷⁴ Tanken var att dessa ”öresföreningar” skulle utgöra den ekonomiska basen för områdets bidrag till den yttre missionen.⁷⁵ Vid örebroföreningens årsmöte sommaren 1877 påminde Odell om de tidigare tankarna om ett nationellt ansgarieförbund. Överläggningarna slutade denna gång vid att de som var närvarande i sina områden skulle försöka intensifiera engagemanget och intresset för yttre mission.⁷⁶ Att Odells förslag dock behandlades vid örebroföreningens årsmöte sommaren 1877 är i sig intressant. Tanken om ett ansgarieförbund verkar ha fortsatt att leva i vissa kretsar långt efter H. J. Lundborgs död. En central tanke inom det planerade förbundet var att de mindre summor pengar varje givare kunde ställa till förfogande sammantagna skulle ge stora summor till missionsarbetet. I detta ligger en förankring av missionen i folkdjupet.

Tankarna om ett ansgarieförbund ställde EFS:s styrelse inför flera frågor: Varför menade delar av rörelsen att detta förbund behövdes när Stiftelsen fanns? Vad skulle hända med EFS om ansgarieförbundet med regional bas kom till stånd?

Lundborgs ansgarieförbund blev inte verklighet under den tid han levde. En möjlig tolkning är dock att se det 1878 bildade SMF som en uppfyllelse av hans vision.⁷⁷

Överregionala samordningsförsök

Samtida med EFS:s nationella samordningsplaner och visionen om ett ansgarieförbund fanns även överregionala försök

till ökad samordning av rörelsen. Dessa centrerades kring någon eller några av de uppgifter som de enskilda regionala organisationerna var för sig var alltför begränsade för att klara av, dvs främst kolportör/predikantutbildning och – fortbildning, yttre mission samt utgivande av överregional missionstidsskrift och litteratur. Även om rörelsen såg behovet av utökad samordning upplevdes dock inte alltid nationell samordning som nödvändig. Tillräcklig grad av samordning menade den sig kunna uppnå på exempelvis överregional nivå.

Här bör särskilt noteras att Stiftelsens kommitté, som arbetade med frågan om ”närmare förbindelse” mellan EFS och rörelsens missionsföreningar – vilket mynnade ut i 1872 års förslag – i sitt utlåtande var partisk och nedvärderade de regionala organisationernas förmåga att samordna rörelsen. Kommittén erkände visserligen att det existerade ”kretsföreningar”, vilka regionalt samordnade de lokala missionsföreningarna, men att ”kretsföreningarna” i sin tur inte var samordnade. Kommittén menade vidare att det var oklart vad ”kretsföreningarna” skulle göra eller hur de skulle vara uppbyggda.⁷⁸ Det är här tydligt att kommittén menade att EFS behövdes för att samordna rörelsen nationellt.

Att Stiftelsen talade för sitt eget existensberättigande förvånar inte. Den nämnda kommitténs påståenden om de regionala organisationerna var dock inte helt med sanningen överensstämmande. Ansvarsfördelningen mellan de lokala och de regionala missionsföreningarna var i själva verket relativt tydlig där de senare anordnade större regionala missionsmöten, anställde kolportörer/predikanter vars insatser sedan fördelades mellan de lokala föreningarna, såg till kol-

portörernas/predikanternas utbildning och inte sällan gav ut regionala missions-tidsskrifter. De regionala föreningarna var uppbyggda med medbestämmande där anslutna lokala föreningar röstade genom ombud vid årsmötet vilket var högsta beslutande instans. Flera regionala organisationer hade även nära samverkan med varandra. Dessa kontakter bör ses som överregionala samordningsförsök.

Ett exempel på överregionala samordningsförsök var när Värmlands Ansgarieförening 1870 kontaktade grannorganisationen Örebro Läns Ansgarieförening om att gemensamt äga och driva den missionskola värmlandsföreningen planerade starta i Kristinehamn och att tillsammans ge ut en missionstidsskrift.⁷⁹ Resultatet av överläggningarna resulterade i en begränsad samverkan mellan de två i det att örebroföreningen kom att stå för en del av prästen Andreas Fernholms (1840-1892) lön mot att han verkade två månader årligen i Örebro län. Den större delen av hans tjänst utgjordes av att vara föreståndare för värmlandsföreningens kolportörsskola i Kristinehamn och att predika i Värmland-Dalsland.⁸⁰

Örebro Läns Ansgarieförening kontaktade 1875 grannorganisationen Östergötlands Ansgarieförening för att nå mer samverkan. Denna samarbetstrevare ledde dock inte till något.⁸¹ En annan överregional samverkan skedde under 1870-talet genom att de tre regionala organisationerna Örebro Läns Ansgarieförening, Jönköpings Missionsförening och Södermanlands Allmänna Missionsförening anordnade predikantmöten tillsammans.⁸²

De två till varandra gränsande regionala organisationerna Jönköpings Missionsförening och Västergötlands Missionsförening samverkade nära med varandra. Inte minst medverkade jönköpingsföreningens förkunnare vid västgötaförening-

ens större missionsmöten och anställdes även periodvis av denna. Vidare sändes medel för den yttre missionen från rörelsen i Västergötland till Jönköpings Missionsförening vilken bedrev egen yttre mission.⁸³ Under 1880-talet diskuterade de två organisationerna även om de organisatoriskt skulle gå samman, men så skedde inte.⁸⁴ Västgötaföreningen anslöt sig senare till Svenska Missionsförbundet medan jönköpingsföreningen fortsatte som organisatoriskt fristående.⁸⁵ Dessa överregionala men ej rikstäckande samordningsförsök visar sammantagna på att det fanns möjligheter, åtminstone på tankeplanet, att samordna rörelsen på en överregional nivå mellan det regionala och det nationella.⁸⁶ Ytterligare ett överregionalt samordningsförsök under 1870-talet kan spåras till de södra delarna av det då odelade Härnösands stift när de regionala organisationerna där sökte närmare kontakt med varandra.⁸⁷

När de regionala missionsföreningarna tänkte samarbete och i förlängningen eventuellt organisatoriskt samgående verkar de ha förutsatt att denna samverkan skulle ske med medbestämmande som bas. Något annat var inte tänkbart då de regionala föreningarna var uppbyggda enligt denna princip. Utifrån detta kan hävdas att det fanns olika uppfattningar inom rörelsen hur rörelsen skulle ledas och samordnas redan innan de sk. waldenströmska frågornas uppkomst. Kanske är det möjligt att se dessa frågors teologiska innehåll som utlösande faktor för den konflikt och uppdelning som drabbade rörelsen ca 1872-1890? I och med detta resonemang underkänns inte de sk. waldenströmska frågornas teologiska validitet, men påvisas att en slags uppdelning redan var för handen när de uppkom.

Även om det fanns samverkan mellan regionala organisationer på överregional

nivå hade EFS rätt i att detta före 1874 inte resulterat i någon nationell samordning av rörelsen och att resurser att bedriva kolportörs/predikantutbildning, litteraturutgivning samt yttre mission med missionärsutbildning var begränsade. Det är möjligt att tolka situationen som att Stiftelsen önskade nationell samordning medan rörelsens regionala missionsföreningar hellre såg en samordningsstruktur uppbyggd på decentralisering och betonade medbestämmande.

Planer på ett nyevangeliskt götiskt förbund

Sommaren 1887 behandlade Östergötlands Ansgarieförening en skrivelse från Västergötlands Missionsförening där den senare inbjöd östgötaföreningen att tillsammans med västgötaföreningen och "Jönköpings missionsförbund" bilda "ett s.k. "Göthiskt förbund". Östergötlands Ansgarieförenings styrelse tackade dock nej till detta.⁸⁸ Med termen "Jönköpings missionsförbund" avsågs säkerligen Jönköpings Missionsförening.⁸⁹ Skrivelsen från Västergötlands Missionsförening har inte återfunnits i dess eller "Jönköpings Missionsförbunds" arkiv.⁹⁰

Mycket litet är känt om detta överregionala samordningsförsök. Vi kan konstatera att det inte realiserades. Det bör konstateras att planerna på detta "göthiska förbund"⁹¹ inte uttryckligen relaterade till EFS. Om det förverkligats skulle det ha inneburit en samordning av rörelsen i ett substantiellt överregionalt geografiskt område. De som visionerade om detta såg uppenbarligen inte Stiftelsen som det naturliga eller oersättliga centrat i en tänkt ny samordning. Inte heller verkar SMF, trots att denna riksorganisation vid denna tid funnits i nära tio år, ha spelat någon roll i detta.

Ett nyevangeliskt götiskt förbund, om

Östergötlands Ansgarieförening, Jönköpings Missionsförening och Västergötlands Missionsförening bildat detta, skulle ha haft stor livskraft. Sammantaget torde medlemskapet i ett sådant förbund ha kunnat omfatta uppskattningsvis 40-50 000 av rörelsens medlemmar (uppskattning baserad på folkmängd och rörelsens storlek i de olika landskapen). Detta skulle ha varit tillräckligt för att bygga en överregional organisation täckande Östergötland, Västergötland och större delen av Småland. Med denna tänkta medlemsbas hade en ekonomisk grund funnits för predikantutbildning, överregionalt tidskriftsorgan, stora missionsmöten och egen yttre mission. Vi talar här om ett reellt överregionalt alternativ till nationella samordningsförslag. Nu blev det inte så.

Jag är medveten om att jag bygger min framställning av tanken om ett götiskt nyevangeliskt förbund på en enda rad i ett protokoll från Östergötlands Ansgarieförenings styrelse sommaren 1887. Dock vill jag ändå presentera det som ett av rörelsens samtida överregionala samordningsförsök. Det nyevangeliska götiska förbundet förverkligades som sagt inte. Dock är det intressant att dessa tankar närdes och säger oss något om samtidens tankeklimat.

Till de ovan nämnda samordningsplanerna kom även de tidigare behandlade förhoppningar som närdes i olika delar av landet att etablera fler kolportörsutbildningar. Dessa planer innebar någon form av samordningsförsök då det där var tänkt att rörelsen inom ett större geografiskt område skulle samverka för att förverkliga bildandet av en kolportörsutbildning.

Det är intressant att notera att ovan nämnda regionala och överregionala samverkansförsök inte tillnärmelsevis intresserat tidigare forskning i samma grad

som de nationella organisationerna EFS och SMF gjort. De senare har i olika sammanhang skrivit sin historia och haft större möjligheter (dvs resurser) att få den tryckt och spridd. Det behöver inte med nödvändighet finnas någon motsättning mellan regional/överregional och nationell samordning eller deras respektive historieskrivningar, men det är tydligt hur det nationella planets historietolkning överskuggat andra samtida samordningsförsök och deras historietolkning. De nationella organens historieskrivning är lättillgänglig för forskningen. Här är det möjligt att enkelt gå till tryckt och spritt material medan kunskap om rörelsens regionala och överregionala samordningsförsök oftast kräver arkivforskning. I detta återfinns något av skillnaderna mellan segrarnas och förlorarnas historia.⁹²

Regional, överregional eller nationell samordning?

En central fråga under 1870-talet var om den nyevangeliska väckelserörelsen skulle samordnas regionalt/överregionalt eller även nationellt. Som vi tidigare sett var det senare alternativet en del av moderniteten. Just 1870-talet och decennierna därefter utgjorde härvidlag något av en vattendelare. Järnvägar, ångbåtslinjer och posttransporter knöt de olika landsdelarna närmare samman, tankar om nationalism flödade och gemensam normaltid för riket infördes 1879. Norrland började exploateras och användandet av den svenska flaggan blev under decennierna kring sekelskiftet 1900 allt vanligare. Det moderna Sverige växte fram.⁹³ Tiden hade ur flera aspekter runnit ifrån regionala och överregionala projekt. Nu gällde nationella samordningsplaner.

Det fanns fördelar med nationell samordning. Ett nationellt samordningsförsök för den nyevangeliska rörelsen kunde

ha tillräckliga resurser för att samordna och ge läromässig riktning genom att bland annat inspirera till och samordna inre mission, utbilda predikanter och missionärer, bedriva yttre mission, ge ut litteratur och samla till stora missionsmöten. För rörelsens regionala samordningar kom alternativen snarast att bli att antingen understödja nationell samordning genom att uppgå i den eller att tonas ned.

Svenska Missionsförbundet (1878-)

EFS skulle inte förbli det enda nationella samordningsförsöket för den nyevangeliska väckelserörelsen. Vid predikantmötet i augusti 1878 bildades Svenska Missionsförbundet (SMF) som ytterligare ett nationellt samordningsförsök.⁹⁴ Vi har här rört oss bortom den punkt då rörelsen var konfessionellt enad. Ur flera aspekter stod SMF mer i samklang med moderniteten än vad Stiftelsen gjorde. Till detta kommer jag att återvända nedan.

Den mer radikala delen av rörelsen var sedan början av 1870-talet inte helt tillfredsställd med EFS. Den verkade för att förändra Stiftelsen. Särskilt tydligt blev detta perspektiv vid EFS:s årsmöten 1876-1878 och vid den serie av predikantmöten som hölls i Stockholm dessa år. Stiftelsens stadgar medförde dock att läromässig eller annan förändring av densamma var svår. De som bildade SMF menade att EFS inte (längre) kunde vara den nationellt sammanhållande kraften i och för den nyevangeliska väckelserörelsen. För detta menade grundarna av Missionsförbundet att Stiftelsen hade en alltför snäv konfessionalitet och var alltför begränsad i sitt medbestämmande. För EFS:s styrelse var de krav på bredare konfessionalitet och obegränsat medbestämmande, vilka stora delar av rörelsen ställde på Stiftelsen, en utmaning.⁹⁵

När SMF bildades i augusti 1878 var

det konkret för att säkra driften av missions-skolan i Kristinehamn, vilken grundats av Värmlands Ansgarieförening. Förbundet skulle även göra insamlingar för och ägna sig åt mission, både yttre och inre. ”Missionsföreningar eller kristna församlingar” inbjöds att ta kontakt med SMF för att efter ansökan och prövning kunna anslutas till detsamma.⁹⁶ Sett ur ett större perspektiv har tidigare forskningsinsatser visat på flera olika underliggande anledningar till bildandet av Missionsförbundet, alla aktualiserade under 1870-talets gång:

- a) olika tolkningar av Kristi försoningsgärning (objektiv eller subjektiv försoningssyn)
- b) frågan om de evangelisk-lutherska bekännelseskriteriernas ställning
- c) frågan om nattvarden (som borde kallas församlingsfrågan då frågan om kyrkotukt var central)
- d) under de ovan nämnda tre frågorna låg även kravet på medbestämmande, ytterst att alla missionsvänner skulle äga stadgereglerat medbestämmande på lokal, regional och nationell nivå.⁹⁷

Vad skulle då krävas av ett nationellt samordningsförsök som *hela* den nyevangeliska väckelserörelsen vid slutet av 1870-talet kunde ställa sig bakom?

Av utvecklingen kan vi se att ett sådant samordningsförsök – för att kunna omfatta hela rörelsen, eller åtminstone så stora delar därav som möjligt – på nationellt plan måste ha stadgar som innebar:

- a) (oinskränkt) medbestämmande för anslutna organisationer på lokalt och regionalt plan
- b) kunna upplevas som *hela* rörelsens organ genom att inga begränsningar fick finnas för deltagande i t. ex styrelsearbetet

- c) konfessionellt vara så öppet att hela eller åtminstone så stora delar av rörelsen som möjligt skulle kunna ansluta sig.⁹⁸

SMF strävade efter att uppfylla dessa krav, och gjorde det också till stora delar. Förbundet kunde med sina förutsättningar bli det nationellt samordnande organet för hela rörelsen utom för den del som önskade en mer distinkt evangelisk-luthersk bekännelse och tydlig inomkyrklighet. Denna del av rörelsen förblev primärt i relation till EFS dock utan att alltid formellt ansluta sig.

Med sin konfessionellt mer öppna hållning riskerade dock SMF att hamna vid sidan av Svenska kyrkan, vilken betonade sin evangelisk-lutherska bekännelse och ville upprätthålla kyrklig ordning. SMF kan ses som ett förbund av lokala och regionala missionsföreningar/församlingar. De regionala organisationerna som var viktiga för rörelsens samordning på regional nivå hade sin särskilda plats i Missionsförbundet. De kom att utgöra grund för Förbundets distriktsstruktur 1888/89.⁹⁹

Utifrån 1870-talets händelseutveckling kan vi konstatera att EFS inte längre hade förutsättningar att vara det organ som organiserade *hela* rörelsen, detta både av konfessionella skäl (rörelsen hade bekännelsemässigt och kyrkosynsmässigt blivit alltför spretig) och av beslutsordningsrelaterade skäl då Stiftelsen – delvis för att skydda just sin konfessionalitet – inte var helt öppen för oinskränkt medbestämmande.¹⁰⁰

På sitt sätt var SMF mer med sin tid och kunde härbärgera större delen av rörelsen. Bekännelsefrågor delegerades inom Förbundet, i kongregationalistisk anda, till det lokala planet. De lokala gemenskaperna fick stort inflytande att definiera vad kristen tro och benämningen

”luthersk” för dem innebar. Ytterst går det att hävda att detta blev upp till varje individuell medlem utifrån Bibelordet och sitt samvete att avgöra.¹⁰¹

Inte ens 1878 är egentligen någon tydlig slutpunkt för rörelsens nationella samordningstillhörighet. Visserligen bildades Missionsförbundet då, men det skulle dröja till åtminstone 1890 innan rörelsen fördelat sig mellan EFS och SMF alternativt valt att inte ingå i någon av dessa.¹⁰²

Konklusion

Vad har då undersökningen givit? På en nivå blir svaret att ett resultat är att det ingalunda var klart på förhand hur den nyevangeliska väckelserörelsen skulle komma att samordnas. Det kunde ha gått annorlunda. Jag lägger ingen värdering i detta uttalande. Det är enbart ett enkelt konstaterande efter att ha undersökt rörelsens olika regionala, överregionala och nationella samordningsförsök efter 1850.

Hur samordningsförsöken utgestaltade sig verkar ha berott på både rörelsens behov och modernitetens påverkan. Den senare talade snarare för samordning utifrån medbestämmande än för samordning av associationsmodell och snarare för nationell samordning än för regional eller överregional. Modernitetens betydelse för den nyevangeliska väckelserörelsens uppdelning och samordningsformer blir en del av här publicerad artikels forskningsbidrag.

Om vi slutligen återvänder till Hans Jacob Lundborgs vision om ett rikstäckande ansvarieförbund och Per August Ahlbergs nationella samordningstankar för rörelsen, båda från 1860-talet, är det möjligt att hävda att dessa åtminstone delvis realiserats vid slutet av 1878 och då på två sätt:

- a) EFS (bildad som association 1856) fanns sedan 1874 som ett nationellt samordningsorgan och
- b) SMF fanns som nationellt samordningsorgan sedan 1878.

För att knyta an till H. J. Lundborgs vision från 1860-talet om ett nationellt ansvarieförbund blev Missionsförbundet för många det mest adekvata förverkligandet av dessa tankar. För EFS och den till Stiftelsen relaterande delen av rörelsen blev dock detta samordningsförsök konfessionellt alltför brett. Stiftelsens ledning pekade även på de risker som obegränsat medbestämmande kunde medföra.

Flera regionala och överregionala samordningsförsök upplevde att rörelsen menade att de inte längre räckte till. Nu behövdes, ansåg många, nationell samordning av rörelsen för att klara av inre och yttre mission, utbildning av predikanter och missionärer samt utgivning av litteratur. Inte minst blev frågan om predikanternas pensionering – detta i sin tur visande på deras professionaliseringprocess – en fråga som rörelsen menade att enbart en nationell samordningsstruktur på ett adekvat sätt kunde lösa.¹⁰³

Vid 1878 hade den nyevangeliska väckelserörelsen därmed två samordningsförsök på nationellt plan, EFS och SMF. Att Missionsförbundet vann framgång tillskrivs i denna undersökning bland annat att det var närmare knutet till samtidens modernitet än vad Stiftelsen var. Båda var nationella samordningsförsök, men Missionsförbundet var mer i takt med sin tid och moderniteten genom att det baserades på (oinskränkt) medbestämmande och konfessionellt sett kunde hårbärgera hela den nyevangeliska väckelserörelsen utom möjligen den del som hävdade en mer entydig inomkyrklig och evangelisk-luthersk prägel. I detta ifråga-

sätts inte betydelsen av de teologiska skillnader som fanns mellan EFS och SMF, men de teologiska skillnaderna gavs här

ett rum att leva i som också det är viktigt för den nyevangeliska väckelserörelsens uppdelning.

Noter

1. Begreppet samhällsomdaning tolkas här vitt. 1800-talets andra hälft innebar en omfattande samhällsförändring genom liberalisering, förbättrade kommunikationer, industrialisering, urbanisering, ökat medbestämmande, ifrågasättande av tidigare auktoriteter, folkrörelers uppkomst, väckelserörelser, förändrad lagstiftning, nationalism och ökade internationella kontakter.
2. Torbjörn Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens struktur och den nyevangeliska väckelserörelsens regionala nivå fram till 1922*. (Uppsala: Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 46. 2012); Joel Halldorf "Den evangeliska väckelsen och moderniteten", *Theofilos. Tidskrift för å studera teologi, filosofi og kultur* 1/2013, 16-31.
3. Benedict Anderson *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso 1983).
4. Om beteckningen Svenska kyrkan, se Lars Eckerdal "Om Svenska kyrkan som trossamfund. Svenska kyrkans beteckning, bestämning och benämning i svensk lagstiftning.", *Kyrkohistorisk Årsskrift* 88 (1988). Uppsala.
5. Delar av denna framställnings resultat har tidigare presenterats i min år 2003 framlagda otryckta teol. lic.-avhandling, Torbjörn Larspers *Ledning av väckelserörelsen. Den nyevangeliska rörelsens missionsföreningars relation till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen 1840- ca 1890 tolkad ur ett regionalt perspektiv*, Teologiska institutionen, Uppsala universitet. Teol. lic.-avhandlingen kopierades i en mycket begränsad upplaga för seminariets behov. Texterna har dock skrivits om för denna artikel. Där så funnits lämpligt har hänvisning till lic.-avhandlingen angivits. Fotnoterna har givetvis inte ändrats eller kunnat ändras förutom att text tagits bort. Självplagiering av lic.-avhandlingen i och för denna artikel har därför inte skett.
6. Med överregional samordning avses här samordning av den nyevangeliska väckelserörelsen som sträckte sig över flera län eller landskap.
7. Dvs när denna artikel skrivs.
8. Eugen Weber *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914* (Stanford: Stanford University Press 1976); Anderson *Imagined Communities*; Eric Hobsbawm *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press 1990); Ralf Wadenström "Nationalism och postmodernism", *Finsk Tidskrift* 5/1994; Ralf Wadenström *Stora och små europeiska historier. En avhandling om vårt postmoderna Europa*. (Helsinki: Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuhja 1998:3); Bo Lindberg "Introduktion: nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige", *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Red. Åsa Karlsson & Bo Lindberg (Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 27 2002), 7-15. För denna artikel har det inte ansetts nödvändigt att vidare gå in på diskussionen mellan bland andra Ernest Gellner och Anthony D. Smith om nationalismens ursprung och grund.
9. Den välkända sentensen "Livet kan bare förstås baklänges, men det må leves forlengs" (svensk översättning: "Livet kan bara förstås baklänges, men levs framlänges") tillskrivs allmänt S. Kierkegaard (1813-1855) även om andra historiefilosofier uttryckt liknande perspektiv.
10. Torbjörn Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 11-26.
11. Carl Olsson *Försoningen enligt C. O. Rosenius och P. Waldenström* (Stockholm: EFS:s bokförlag 1928); Sven Lodin, *Carl Olof Rosenius i unga år (1816-1842)* (Stockholm: EFS:s bokförlag 1933); Sven Lodin, *C. O. Rosenius. Hans liv och gärning*. (Stockholm: EFS:s bokförlag 1956); Per Olof Sjögren *Anfäktelsen enligt Rosenius* (Stockholm: Svenska kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1953); Ture Lindholm *C. O. Rosenius som teolog. Grunddragen i hans åskådning* (Stockholm: EFS:s bokförlag 1972).
12. Hjalmar Holmquist *Från romantiken till världskriget jämte grunddragen av det övriga Nordens kyrkohistoria. Handbok i svensk kyrkohistoria* 3 (Stockholm: Svenska kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1941), 31.
13. Holmquist *Från romantiken till världskriget*, 31; Carl Henrik Martling "Sverige. De inomkyrkliga väckelserörelserna under förra hälften av 1800-talet.", *Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv: nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrorelse under 1800-talet. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för Kyrkohistorisk forskning* 1. Red. Pontoppidan Thyssen, Anders (København: Gads Forlag 1969), 175-176.
14. Karl Axel Lundqvist *Organisation och bekännelse. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen och Svenska kyrkan 1890-1911* (Stockholm: EFS:s Bokförlag, Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen II:25 1977), 19; Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 12-15.
15. Mark A. Noll, David W. Bebbington & George A. Rawlyk (eds) *Evangelicalism. Comparative Studies of Popular Protestantism in North America, the British Isles, and beyond, 1700-1900*. (New York: Oxford University Press 1994); David W Bebbington "The Evangelical Revival in Britain in the Nineteenth Century", *Kyrkohistorisk Årsskrift* 102 (2002); Dawid W Bebbington *The Dominance of Evangelicalism: the Age of Spurgeon and Moody. A History of Evangelicalism* 3 (Downers Grove: InterVarsity Press 2005); Reginald Ward,

Early Evangelicalism: a Global Intellectual History, 1670-1789 (Cambridge: Cambridge University Press 2006); Joel Halldorf *Av denna världen? Emil Gustafson, moderniteten och den evangeliska väckelsen* (Skellefteå: Artos, Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen II:67 2012), 32-36; Jonathan M. Yeager (ed) *Early Evangelicalism. A Reader* (New York: Oxford University Press 2013).

16. David W Bebbington *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s* (London: Unwin Hyman Ltd 1989), 3-17.

17. Se t. ex Carl Lönroth *Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet. En studie i svensk väckelsefromhet. Förberedelserna-baptismen* (Stockholm: Svenska kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag 1936), 9-12.

18. Dessa missionsföreningar skilde sig från de tidigare som uteslutande arbetade för yttre mission, Bengt Sundkler *Svenska Missionssällskapet 1835-1876. Missionstankens genombrott och tidigare historia i Sverige* (Uppsala: Almqvist & Wiksell 1937), 35; Lundqvist *Organisation och bekännelse*, 69.

19. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*.

20. Nästan alla av rikets pastorat var konsistoriella, regala eller patronella. Till dessa kommer ett mindre antal ärftliga pastorat. I de konsistoriella pastoraten avgjorde den enskildes rösttyngd av skattekraften. I de regala pastoraten tillsattes kyrkoherde av Kungl. Maj:t men sockenbornas vilja kunde hämtas in. I de patronella pastoraten låg tillsättningsmakten helt i patronus (t. ex en bruksägares) hand.

21. Erik Johan Ekman *Den inre missionens historia. I-III* (Stockholm: E. J. Ekmans förlagsexpedition 1896-1902); Sven Gustafsson *Nyevangelismens kyrkokritik* (Lund: Gleerup, Bibliotheca Theologiae Practicae 12 1962.)

22. Ingrid Åberg "Kvinnor på tröskeln till en ny tid. Gestriklands Arbetsförening 1860-1880", *Kyrkohistorisk Årsskrift* 94 (1994), 77.

23. Gunnar Broberg "När svenskarna uppfann Sverige. Anteckningar till ett hundraårsjubileum.", *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*. Red. Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark. (Stockholm: Ordfronts förlag 1993).

24. EFS:s styrelseprotokoll 6.5.1856 § 1-3; 7.5.1856 § 1, 4; 8.5.1856 § 1-6, AIIa:1, EFS:s arkiv, Uppsala Landsarkiv, Uppsala; Lundqvist *Organisation och bekännelse*, 30; Curt Carlsson *Sambörighet och separation. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Svenska kyrkan i pitebygden och skelleftebygden* (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1979), 32; Henry Wiklund *Predikant, pastor, präst. EFS samfundsproblematik 1940-1972* (Uppsala: EFS:s Bokförlag 1979, Studier utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen II:31, 12); Stefan Gelfgren *Ett utvalt släkte. Väckelse och sekularisering – Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen 1856-1910* (Skellefteå: Norma 2003), 57-66, 96-97; Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 42-43.

25. Sundkler *Svenska Missionssällskapet*; Torvald Ribbner *De svenska traktatsällskapen 1808-1856. Verksamhet och litteratur* (Lund: Bibliotheca Theologiae Practicae 3 1957); Torkel Jansson *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfyllt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer ca 1800-1870* (Uppsala: Studia Historica Upsaliensia 139 1985), 10-251; Åberg "Kvinnor på tröskeln till en ny tid"; Erik Sidenvall "Association i bondesamhället. En mikrohistorisk studie av missionsintresset i Tygelsjö, cirka 1835-1855", *Historisk Tidskrift* 2007; Hans Andreasson *Liv och rörelse. Svenska Missionskyrkans historia och identitet* (Stockholm: Studia Theologica Holmensia 2007), 19-21; Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*.

26. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 40-43.

27. Jansson *Adertonhundratalets associationer*, 12-13; Jürgen Habermas *Borgerlig offentlighet. Kategorierna 'privat' och 'offentligt' i det moderna samhället* (Lund: Arkiv förlag 1988), 15-78; Jürgen Habermas "Further Reflections on the Public Sphere.", *Habermas and the Public Sphere. Studies in contemporary German social thought*. Red. Craig Calhoun. (Cambridge Massachusetts: The MIT Press 1992), 421-461; Lars Båtefalk *Staten, samhället och superiet. Samhällsorganisatoriska principer och organisatorisk praktik kring dryckenskapsproblemet och nykterhetssträvanden i stat, borgerlig offentlighet och associationsväsendet ca 1770-1900* (Uppsala: Studia Historico Upsaliensia 195 2000), 50-53; Märilt Gunneriusson Karlström *Konsten att bli och förbli folklig. Svenska kyrkans och IOGT:s strategier och omvandling i kampen på offentlighetens arena 1880-1945* (Uppsala: Studia Historico Upsaliensia 214 2004), 21.

28. Nils Rodén *Den evangeliska väckelsen i Kalmar län till greve A. Stackelbergs död (1871)* (Stockholm: Svenska kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag 1952), 486-488.

29. Per August Ahlberg *Om den inre Missionens Organisation. Några ord till missionsvännerna och söndagsskolorna* (Stockholm 1857); Hans Birger Hammar *Per August Ahlberg. Hans lif och verksamhet* (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1889); Gustav Walli "Per August Ahlberg.", *Svenskt Biografiskt Lexikon* 1 (Stockholm: Bonniers förlag 1918), 295-298; Carl Henrik Martling *Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft* (Lund: Bibliotheca Theologiae Practicae 9 1958), 137; Gustafsson *Nyevangelismens kyrkokritik*, 274; Lundqvist *Organisation och bekännelse*, 69; Torbjörn Larspers "Missionsföreningen såsom den levande själen i församlingskroppen." En artikel om P. A. Ahlbergs bok "Om den inre missionens organisation", *Ingång Johannelunds teologiska högskolas skriftserie* 4/1997; Torbjörn Larspers "Hvar skall jag gå i kyrkan i Amerika?" Om P. A. Ahlbergs och Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens emigrantguider till 1880-talets svenska amerikafarare.", *Kyrkohistorisk Årsskrift* 114 (2014).

30. Tillägg av denna artikels författare.

31. Ahlberg *Om den inre missionens organisation*, 63; Larspers "Missionsföreningen såsom den levande själen".
32. Larspers *Ledning av väckelserörelsen*, s 254.
33. Nils Rodén *Hans Jacob Lundborg. Initiativtagare till Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen. En pil på Herrens båge*. Trogna i tjänsten 3. (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1961), 203, 275.
34. Se nedan.
35. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 116-121, 139-140, 245-246, 252, 254, 272-275, 277-278, 285-286; Ivan Hellström *Johannelund 125 år* (Uppsala: EFS:s Bokförlag 1987), 27-30, 37-39.
36. EFS:s styrelseprotokoll 13.9.1864 § 7, AIIa:4, EFS:s arkiv, Uppsala Landsarkiv, Uppsala; Hellström *Johannelund 125 år*, 27-30.
37. EFS:s styrelseprotokoll 30.7.1867 § 7; 20.8.1867 § 7, AIIa: 5, EFS:s arkiv, Uppsala Landsarkiv, Uppsala; Nils Rodén *Johannelunds Missionsinstitut genom 75 år. Jubileumsskrift 1863-1938* (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1938), 43; Hellström *Johannelund 125 år*, 30-34.
38. Hellström *Johannelund 125 år*, 62.
39. Kristianstads Traktatsällskaps kvartalsmötesprotokoll 17.4.1860 § 5; årsmötesprotokoll 1.7.1861 § 13, AI:1, Kristianstads Traktatsällskaps arkiv, Landsarkivet i Lund, Lund.
40. Kristianstads Traktatsällskaps årsmötesprotokoll 4.7.1866 § 3; 2.7.1867 §§ 3-5; halvårsmötesprotokoll 7.1.1868 § 3, AI:1, Kristianstads Traktatsällskaps arkiv, Landsarkivet i Lund, Lund; Axel Andersson *Svenska Missionsförbundet. Dess uppkomst och femtioåriga verksamhet. Inre missionen II* (Stockholm: Svenska Missionsförbundets förlag 1928), 115; William Bredberg & Oscar Lövgren *Genom Guds nåd. Svenska Missionsförbundet under 75 år* (Stockholm: Svenska Missionsförbundets förlag 1953), 47.
41. Bror Walan *Fernholm och frikyrkan. En studie i Svenska missionsförbundets förhistoria* (Stockholm: Gummesson 1962), 46-47; Rune W Dahlén *Med Bibeln som bekännelse och bekymmer. Bibelsynsfrågan i Svenska Missionsförbundet 1917-1942 med särskild hänsyn till Missionsskolan och samfundsledningen* (Lund: Lund University Press, Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 42 1999), 47.
42. Södra Hälsinglands Missionsförenings styrelseprotokoll 7.4.1875 § 2, AI:1, Södra Hälsinglands Missionsförenings arkiv, Folkrorelsearkivet Gävleborgs län, Gävle; *Förslag till bildande af en missionsskola i Medelpad eller Jemtland* (1874); Martin Gidlund *Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880* (Uppsala: Skrifter Utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen II:9 1955), 169-170; Carl-Erik Sahlberg *Frikyrka och väckelse i Jämtlands län 1850-1940* (Östersund: Jämtlands Läns Museum, Fornvårdaren 18 1982), 29-30. Om O. A. Wester som senare blev kyrkoherde och därefter domprost i Luleå när Luleå stift bildades 1904, se Ivar Hylander *Luleå stift 1904-1981. Församlingar och prästerskap* (Umeå: Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. Nr. 25 1982), 158; Sahlberg *Frikyrka och väckelse i Jämtlands län*, 31; Rune Imberg *Biskops- och domprostutnämningar i Svenska kyrkan 1866-1989* (Lund: Lund University Press, Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 25 1991), 222.
43. Kristianstads traktatsällskap styrelseprotokoll 12.1.1886 § 5; 5.7.1886 § 4; 10.1.1887 §§ 4-5; 10.1.1888 § 4, AI:2, Kristianstads traktatsällskaps arkiv, Landsarkivet i Lund, Lund; Samuel Åberg *Anders Åberg. Skolman-missionsman-förkunnare. Ett 65-årigt dagsarbete i församlingens tjänst* (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1944), 53-60.
44. Alfred Sandell "Södra Sveriges Lutherska Predikantskola", *Korsblomman. Kristlig kalender för 1910*. Red. Rang, Efraim. (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1910), 132-141.
45. Lundqvist *Organisation och bekännelse*; Karl Axel Lundqvist *EFS i demokratins tidevarv. Utvecklingen som inomkyrklig rörelse 1918-1927* (Stockholm: EFS:s Bokförlag, Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen II:36 1982); Gelfgren *Ett utvalt släkte*; Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*.
46. Se Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 44-77 för tidigare forskning.
47. Lundqvist *Organisation och bekännelse*, 30; Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 44-77.
48. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 44-77. Med konfessionalitet avses i denna artikel en kristen organisations eller rörelses läromässiga grund och kyrkosyn.
49. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 44-65, 74-77.
50. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 78-88 med där hänvisade källor och litteratur.
51. *Evang. Fosterlands-Stiftelsens 50-åriga verksamhet 1856-1906. En minnesskrift* (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1906), 115; Holmquist *Från romantiken till världskriget*, 76; Martling *Nattvardskrisen i Karlstads stift*, 138; Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 275.
52. O. Samuelsson "Ansgariieförbundet 100 år. Historik över EFS Länsorganisationer inom Örebro län 1865-1965", *Evangeliska Vittnesbörd. Månadsblad för EFS 7:e distrikt mars 1965*. Säffle, 19.
53. Axel Andersson *Svenska Missionsförbundet. Dess uppkomst och femtioåriga verksamhet. Inre missionen III* (Stockholm: Svenska Missionsförbundets förlag 1929), 19.
54. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 235-236, 240-241, 255-256, 275-276.
55. H. J. Lundborg till B. Wadström 7.5.1858; 4.6.1858; 16.12.1858; 20.12.1858, Bernhard Wadströms samling, Stockholms stadsarkiv, Stockholm; Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 183-288. Även om Lundborg hade åsikter om hur EFS:s arbete bedrevs och eventuellt hade andra planer för förverkligandet av missionsarbetet är det av vikt

att påminna läsaren om att Lundborg dock redan 1858 av Stiftelsens styrelse utsågs till provinsombud och att EFS senare kom att överta den av honom grundade kolportörsskolan i Grythytted. I Stiftelsens ursprungliga tanke med att överta denna kolportörsskola var att Lundborg skulle fortsätta som föreståndare, men att utbildningen skulle flytta till Stockholm.

56. Samuelsson ”Ansgarieförbundet 100 år”, 19.

57. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 241-288.

58. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 241-242.

59. Åberg *Kvinnor på tröskeln till en ny tid*, 77

60. Göran Åberg *Enhet och frihet. Studier i Jönköpings missionsförenings historia med särskilt beaktande av organisationens förhållande till Svenska kyrkan, Evangeliska fosterlandsstiftelsen och Svenska missionsförbundet*. (Lund: Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundenis 1972), 90.

61. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 276-277.

62. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 235, 275-276; Åberg ”Kvinnor på tröskeln till en ny tid”, 77; Gertrud Lindberg & Maria Berggren ”Några blad ur Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens syföreningars historia.”, *Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 75 år. Jubileumsskrift 1856-1931. II*. Red. Eskil Levander. (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1931), 309-314.

63. Österdalarnes Missionsförening styrelseprotokoll 8.11.1867 § 3, AI-II:1, Övre Dalarnes Evangelisk-Lutherska Krets-förening av EFS arkiv, Dalarnas folkrörelsearkiv, Falun.

64. Örebro Läns Ansgarieförenings protokoll 27.6.1866 § 11, AI:1a, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

65. Nedan används förkortningen *Ansgarieförbundet*.

66. På arkivalien finns en anteckning; ”Skrivet av H. J. Lundborg. Handstilen stämmer. Upps. 7/7 1970 Björn Svärd”, *Ansgarieförbundet* variant nr. 1, EI:1b, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

67. EI:1b, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro. Se även Björn Svärd *Väckt präst och församling. En studie av A. P. Falks utveckling som väckelseman i Stockholm och kyrkoherde i Kumla 1856-1900*. (Otryckt lic.-avhandling, Teologiska institutionen, Uppsala universitet 1970).

68. Örebro Läns Ansgarieförenings protokoll 22.8.1865; årsmötesprotokoll 26.6.1866 § 7, AI:1a, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

69. *Ansgarieförbundet*, variant 3, s 1, EI:1b, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

70. *Ansgarieförbundet*, variant 3, s 1-6, EI:1b, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

71. Per Pehrsson *Från svunna år: ur en kolportörs dagbok*. (Stockholm: EFS:s Bokförlag 1939), 109-110; Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 241.

72. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 275; Ingmar Gustafsson *Carl Johan Nyvall. Kolportör och samfundsgrundare*. (Karlskoga: Karlskoga Bergslags Hembygdsförenings skriftserie nr 9, 2002).

73. Rodén *Hans Jacob Lundborg*, 275-276.

74. Örebro Läns Ansgarieförenings årsmötesprotokoll 11.7.1876 § 11, AI:1a, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

75. Johannes S. Westman *I Herrens tjänst. Örebro läns Ansgariiförening genom 75 år. Minnesskrift utg. Till 75 års-högtiden den 20-21 jan. 1940*. (Örebro: Örebro läns Ansgariiförening 1940), 10.

76. Örebro Läns Ansgarieförenings årsmötesprotokoll 21.6.1877 § 16, AI:1a, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

77. Till detta kommer jag att återvända nedan.

78. ”Utlåtande från kommitterade för utredande af frågan om närmare förbindelse och samverkan med de evangelisk-lutherska missionsföreningarna i landet” s 1-2, bilaga till EFS:s styrelseprotokoll 2.4.1872 § 3, AIIa:6, EFS:s arkiv, Uppsala Landsarkiv, Uppsala.

79. Värmlands Ansgarieförenings kvartalsmötesprotokoll 4.5.1870 § 6, AI:1, Värmlands Ansgarieförenings arkiv, Stiftelsen Värmlandsarkiv, Karlstad; Örebro Läns Ansgarieförenings årsmötesprotokoll 30.6.1870 § 8, AI:1a, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro.

80. Värmlands Ansgarieförenings kvartalsmötesprotokoll 4.10.1871 § 4, AI:1, Värmlands Ansgarieförenings arkiv, Stiftelsen Värmlandsarkiv, Karlstad; Örebro Läns Ansgarieförenings styrelseprotokoll 30.8.1871 §§ 2-6; årsmötesprotokoll 11.7.1872 § 5, AI:1a; *Missionsvännerna i Örebro Län!* (cirkulär utsänt i oktober 1871), EI:1c, Örebro Läns Ansgarieförbunds arkiv, Folkrörelsearkivet i Örebro län, Örebro. Angående Andreas Fernholm, hänvisas till *Walan Andreas Fernholm*.

81. Werner Hermansson *Enhetskyrka, folkväckelse, församlingsgemenskap. En utvecklingslinje till Svenska Missionsförbundet*. (Falköping: Gummesson 1940), 99.

82. Samuel A. Johansson *Ur minnet. Skildringar och erfarenheter från den andliga brytningstiden i vårt land under*

mitten och senare hälften av förra århundradet. (Eksjö: Smålands-Tidningens förlag 1911), 366; Åberg *Enhet och frihet*, 55-56.

83. Västergötlands Missionsförenings protokoll 1877-1881, AI, Skaraborgsdistriktet av SMF:s arkiv, Skaraborgs läns folkrörelsearkiv, Lidköping.

84. Västergötlands Missionsförenings protokoll 1887-1889, AI, Skaraborgsdistriktet av SMF:s arkiv, Skaraborgs läns folkrörelsearkiv, Lidköping; Åberg *Enhet och frihet*, 126-127.

85. Västergötlands Missionsförenings protokoll 1892-1900, AI; kassabok för den yttre missionen 1888-1927, GI, Skaraborgsdistriktet av SMF:s arkiv, Skaraborgs läns folkrörelsearkiv, Lidköping; Åberg *Enhet och frihet*; Göran Åberg *Sällskap – samfund. Studier i Svenska alliansmissionens historia fram till 1950-talets mitt* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 9 1980); Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 100-107.

86. Med termen regional avses här ett landskap eller ett län (eller åtminstone större delen därav), dvs de geografiska områden de regionala missionsföreningarna erkände. För detta och dessa, se Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*.

87. Gidlund *Kyrka och väckelse*, 159.

88. Östergötlands Ansgarieförening styrelseprotokoll 3.7.1887 § 1, AI:1, Östergötlands Ansgarieförenings arkiv, Linköpings föreningsarkiv, Linköping.

89. Att tolka "Jönköpings missionsförbund" som den till SMF anslutna rörelsen i Jönköpingstrakten är inte troligt då dessa missionsföreningar/församlingar (redan) tillhörde en riksorganisation.

90. Västergötlands Missionsförening i Skaraborgsdistriktet av SMF:s arkiv, Skaraborgs läns folkrörelsearkiv, Lidköping; Jönköpings Missionsförenings arkiv, Svenska Alliansmissionens arkiv, Jönköpings Läns Folkrörelsearkiv, Jönköping.

91. Detta götiska förbund relaterade främst till den nyevangeliska rörelsen i *Västergötland* och *Östergötland*, i samtiden relaterande till teorier om göternas urhem.

92. Detta sagt utifrån egen erfarenhet med arbetet med undersökningarna Larspers *Ledning av väckelserörelsen* och Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*. I dessa studier undersöktes den nyevangeliska rörelsen både på regional och nationell nivå samt relationen dem emellan. Den nationella, för att inte säga officiella, historieskrivningen var inte svår att få tillgång till. Här hade EFS och SMF producerat rikligt med tryckt och spridd litteratur, både utgivna aktstycken och analyser/sammanställningar. Till detta kom en riklig tidigare forskning. För att nå kunskap om den regionala nivån däremot krävdes normalt att gå till otryckt material, dvs arkivforskning. Värt att notera är att jag inte menar att de nationella organisationernas historiesyn är felaktig, men att denna – då den haft stora resurser bakom sig att göra sig gällande – med nödvändighet behöver kompletteras med annat, ofta otryckt, material för att breddas och problematiseras. Arkivforskning tar sin tid, men det vore en förlust för analysen om enbart den tryckta, i någon mån officiella, versionen blev allenarådande. Historien är full av segrare och förlorare. En viktig fråga i detta är vem som får sin version spridd och accepterad.

93. Broberg "När svenskarna uppfann Sverige".

94. William Bredberg P. P. *Waldenströms verksamhet till 1878. Till frågan om Svenska Missionsförbundets uppkomst* (Stockholm: Svenska Missionsförbundets bokförlag 1948), 403-406; Bror Walan *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet. En studie i den nyevangeliska rörelsens sprängning och Svenska Missionsförbundets utveckling till o. 1890* (Stockholm: Gummessons, Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 6 1964), 252-254; Sven Lundkvist *Tron och gärningarna. Svenska Missionsförbundets bakgrund och utveckling till omkring 1970* (Uppsala: Studia Missionalia Svecana 93 2003), 59-63.

95. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 78-128.

96. *Förhandlingar vid Predikantmötet i Stockholm den 31 juli–3 augusti 1878. Officiel redogörelse, utgifwen af Mötet* (Stockholm 1878), 199; Bredberg P. P. *Waldenströms verksamhet till 1878*, 406; Walan *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet*, 253; Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 85-88.

97. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 78-88. Särskilt om kyrkotukten som anledning till SMF:s bildande, se Torbjörn Larspers "'Mötets största bekymmer var den evangeliska lekmanverksamheten'. Om Johannes Lindholms 'Ett prästmöte' och dess bidrag till Svenska Missionsförbundets självförståelse vid 25-årsjubileet 1903", *Kyrkohistorisk Årsskrift* 115 (2015).

98. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 78-128.

99. SMF:s årsmötesprotokoll 19-20.6.1888 § 36, A1; SMF:s distriktsindelning 1888/89, FI:1, Svenska Missionsförbundets arkiv, Riksarkivet, Stockholm (depå Arninge); Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 78-128.

100. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 78-128.

101. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 86.

102. Larspers *Ledning av väckelserörelsen*, 135-244.

103. Larspers *Konfessionalitet och medbestämmande*, 110.

SUMMARY:

This study focuses on how the new-evangelism movement of Sweden made attempts at coordinating itself. The time frame of the investigation is from the start of the new-evangelism movement in ca 1840 to the establishment of the Swedish Covenant Mission (SCM) in 1878. The new-evangelism movement in Sweden started about 1840. During its first 50 odd years this movement searched for the most appropriate way of coordinating itself. One way of doing this was by regional coordination: forming regional organizations consisting of local mission societies in different parts of the country. Another way was by finding national coordination. The Swedish Evangelical Mission Society (SEM) (Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen, EFS) (1856-) was started 1856 as an “internal mission” of the Church of Sweden. The SEM was an advocate of coordination of the movement on a national level, but was not democratic at its start. On the regional level the movement started regional organizations which were democratic. A more modern thinking (modernism) advocated solutions on the national level and enhanced the idea of democracy. One part of the new-evangelism movement stressed the importance of democracy and was more open than the SEM as regards confession. This part coordinated itself into the Swedish Covenant Mission (SCM) (1878-) (later Mission Covenant Church of Sweden). The more modernistic thinking of the time resulted in national cooperation of the new-evangelism movement and SEM, which was not totally democratic, having less possibility to win the favour of the movement.

Keywords: new-evangelism, new-evangelism movement, Swedish Evangelical Mission Society (1856-), Swedish Covenant Mission (1878-) (later Mission Covenant Church of Sweden), theological identity, evangelical lutheran, democracy, regions, modernism, popular movement.